

5./11. Yüzyıl Batı Eř'ariliğinin Bâkılânî ve Simnânî Özelinde Mezheplerle İlişkisi

5th/11th Century Western Ash'arism's Relationship with Sects with Special Reference to al-Bâqillânî and al-Simnânî

İsa KOÇ*

Öz

Bâkılânî ve özellikle batı bölgesindeki takipçilerinin, Eř'arilik içinde farklı bir damar oluşturdukları bilinmektedir. Ebü Bekr el-Bâkılânî (ö. 403/1013), Ebü Zer el-Herevî (ö. 434/1043), Ebü Cafer es-Simnânî (ö. 444/1052) ve Ebü'l-Velîd el-Bâcî (ö. 474/1081) çizgi üzerinden erken dönem batı Eř'ariliğinin, doğudaki Eř'arilere kıyasla farklı bir tutum sergilediği tespit edilmektedir. Mezheplerin kendi içinde farklı ekollere/gruplara bölünebildiği gerçeğinden hareketle felsefeye mesafeli ve daha kapsayıcı Ehl-i Sünnet tasavvuruna sahip olan Bâkılânî merkezli yaklaşımın diğer mezhepleri resmetme şekli ve yöntemine odaklanılmaktadır. Bu isimlerin Mu'tezile ve Şîa dışındaki mezheplere yönelik bakışını resmetmeyi hedefleyen çalışma, belirlenen âlimlerin Ehl-i Sünnet tasavvuru, Mu'tezile ve Şîa karşıtlığına yer vererek başta Hâricilik olmak üzere

Abstract

It is known that al-Bâqillânî and his followers, especially in the western region, formed a different vein within Ash'arism. Through the line of Abü Bakr al-Bâqillânî (d. 403/1013), Abü Dharr al-Harawî (d. 434/1043), Abü Ja'far al-Simnânî (d. 444/1052), and Abü al-Walîd al-Bâcî (d. 474/1081), it is determined that early western Ash'arism exhibited a different attitude compared to the eastern Ash'arites. Considering the fact that sects can be divided into different schools/groups within themselves, the focus is on the way and method of portraying other sects by the approach centred on al-Bâqillânî, who is distant from philosophy and has a more inclusive view of Ahl al-Sunnah. This study, which aims to portray the view of these names towards sects other than Mu'tazila and Shî'a, takes into account

* Dr. Öğr. Üyesi, Süleyman Demirel Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı, Isparta, Türkiye / isakoc@sdu.edu.tr / <https://orcid.org/0000-0002-6928-9282>.

"Bu makalenin yazarı dergi editöryal ekibi içerisinde yer almaktadır. e-Makâlât politikası gereği çıkar çatışması durumu olmaması için tedbir alınmıştır"

Başvuru Submission	Kabul Accept	Yayın Publish
01.11.2024	17.12.2024	31.12.2024
DOI	10.18403/emakalat.1577722	

Mürcie ve Bekriyye gibi fırkalar hakkındaki değerlendirmelerini dikkate almaktadır. Çalışmanın Bâkılânî ve Simnânî merkezli olarak 5./11. yüzyıl batı Eş'ariliğinin Hâricilik, Mürcie, Cehmiyye/Cebriyye ve Bekriyye gibi mezheplere ilişkin algısını, coğrafya ve zamanın etkisini merkeze alarak sosyal tarihçilik metoduyla ortaya çıkarmayı hedeflediğini söylemek mümkündür. Bâkılânî ile Simnânî arasında diğer mezheplere yer verme konusundaki yoğunluk farklılığı ve bazı konulardaki farklı kanaatlere rağmen diğer mezheplere yönelik tespitlerinde iki isim arasında büyük oranda benzerliğin bulunduğu sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İslam Mezhepleri Tarihi, Eş'arilik, Bâkılânî, Simnânî, Hâricilik.

the views of these scholars on Ahl al-Sunna and, their evaluations of sects such as the Khawārij, Murji'ah, and Baqriyya. Having centred on al-Bâqillānī and al-Simnānī, it is possible to say that the study aims to reveal the perception of the 5th/11th century western Ash'arite perception of sects such as Khawārij, Murji'ah, Jahmiyya/Jabriyya, and Baqriyya by using the method of social historiography by focusing on the effects of geography and time. Despite the difference in the intensity of the coverage of other sects between al-Bâqillānī and al-Simnānī and their different opinions on some issues, it has been concluded that there is a great deal of similarity between the two names in their determinations regarding other sects.

Keywords: The History of Islamic Sects, Ash'arism, al-Bâqillānī, al-Simnānī, Khawārij.

Giriş

Eş'arilik içindeki yaklaşımlardan ya da Eş'arilik mezhebinin tarihi ve karakteristiğinden söz edildiğinde farklı tasniflerin varlığı dikkat çekmektedir. “Akaid Eş'ariliği”, “kelamî Eş'arilik” ve “felsefi Eş'arilik” şeklindeki içerik eksenli tasnifin¹ yanı sıra coğrafyanın etkisiyle yapılan değerlendirmeler bulunmaktadır. Bu anlamda “doğu Eş'ariliği” ve “batı Eş'ariliği” şeklindeki ayırmadan ya da bölgesel bazlı ve daha ayrıntılı bir şekilde “Horasan Eş'ariliği”,² “Bağdat Eş'ariliği”³ ve “Şam Eş'ariliği”⁴ şeklinde üçlü bir bölünmeden bahsetmek de mümkündür. Mezhepsel birliktelikler dikkate alınarak yapılabilecek “Şâfi-

¹ Mehmet Kalaycı, *Tarihsel Süreçte Eşarilik-Maturidilik İlişkisi* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2013), 70-74.

² Abdullah Ömer Yavuz, *Coğrafya ve Mezhep: Horasan'da Eş'ariliğin Tarihsel Gelişimi* (İstanbul: Klasik Yayınları, 2021), 111-284.

³ Hikmet Yağlı Mavil, *İmam Eş'arî'nin Kelâm Düşüncesi* (İstanbul: İsam Yayınları, 2018), 77-113.

⁴ Abdullah Ömer Yavuz, “Eş'ariliğin Şam Bölgesinde Yayılma Süreci” *Bilimname* 45/2 (2021), 523-548. <https://doi.org/10.28949/bilimname.942833>.

Eş'ariler", "Mâlikî Eş'ariler" ve çok az sayıda var olduğu bilinen "Hanefî-Eş'ariler"⁵ şeklindeki tasnif de mezhebin yayılımı ve yapısı hakkında bilgi sunmaktadır. Mezhebin tarihsel serüveninin dikkate alındığı Gazzâlî (ö. 505/1111) öncesinin "Mütekaddimîn dönemi" ve Gazzâlî sonrasında "Müteahhirîn dönemi" şeklinde isimlendirilmesi de bunlara eklenebilir.⁶

Coğrafya merkezli tasniften hareketle Eş'ariliğin batıdaki seyrinin doğuya nazaran daha farklı seyrettiği ve özellikle felsefe ile ilişkisi bağlamında batı bölgesindeki Eş'arî düşüncenin daha yalın bir yapıya sahip olduğu bilinmektedir. Bu çerçevede doğuda Cüveynî (ö. 478/1085) ile başlayan Gazzâlî sonrası kendini daha net bir şekilde gösteren felsefe-kelam birlikteliğinin, Teftâzânî (ö. 792/1390) ile artık kelamla felsefenin neredeyse birbirinden ayırt edilemeyecek hale gelmesinin karşısında batıda kelamî bir süreç olarak başlayan yönelimin daha sonraki süreçte daha sade ve yalın bir kimliğe dönüşmesinin yer aldığı görülmektedir. Nitekim Bâkîllânî'nin felsefeye mesafeli bir kelam ilmini, Mağrib ve civarında inşa ettiği belirtilmektedir. Bâkîllânî sonrası özellikle batıdaki takipçilerinin onun izinden gittiği ifade edilmektedir.⁷ İslam dünyasının batısında genel olarak hadis merkezli bir ortamın varlığı dikkate alındığında Eş'ariliğin bu bölgede felsefe ve mantığa nispeten mesafeli bir tavır takındığını söylemek yanlış olmayacaktır. Bu durum bölgedeki Eş'arilerin Ehl-i Sünnet tasavvurundan, diğer mezheplere yaklaşımına kadar birçok konuya tesir etmiştir. Bu yönelimlerin Bâkîllânî'nin yaşadığı dönemde Büveyhîlerin politikaları ve yine Endülüs'teki siyasi etkiyle şekillendiğini unutmamak gerekir. Aynı şekilde Şam ve Mısır coğrafyasında Eş'ariliğin, Ashab-ı Hadis ve fakihlerin etkisinde gelişim gösterdiği ve

⁵ İsa Koç, "Hanefî-Eş'arî Ebû Cafer es-Simnânî ve Kendisine Yönelik İthamlar, *İslam Tetkikleri Dergisi* 13/2 (Eylül 2023), 785-807. <https://doi.org/10.26650/iuitd.2023.1276337>.

⁶ Bu ayrımın coğrafya açısından farklı bir şekilde okunması gerektiğini düşünen ve bu makaledeki bazı sonuçlar ile paralel değerlendirmelere yer veren Kalaycı'nın tespitleri hakkında bk. Mehmet Kalaycı, "Şülik-Sünnilik İlişkisinin Kapsamı ve Sınırlarına Dair Bazı Metodik Mülâhazalar", *e-makâlât Mezhep Araştırmaları Dergisi* 6/2 (Güz 2013), 301-302.

⁷ Ahmet Çelik, "Mağrib'de Eş'ariliğin Yayılmasında Bâkîllânî ve Cüveynî'nin Etkileri", *V. Uluslararası Şeyh Şa'ban-ı Velî Sempozyumu-Eş'arilik* ed. Mustafa Aykaç vd. (Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi Matbaası, 2018), 493-499. Ayrıntılı bilgi için bk. İbrâhîm et-Tihâmi, "Mağrib'te Eş'arilik (Girişi, Şahısları, Gelişimi ve Konumu)", çev. Murat Akın, *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/2 (2018), 331-358.

buna tasavvufun da eklenmesiyle farklı bir karakter taşıdığı belirtilmiştir.⁸ Eş'arilik içindeki en yüzeysel tavır özelliğini taşıyan "akaid Eş'ariliğinin" de bu bölgede hayat bulması coğrafyanın yönelimini açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

Batı Eş'ariliğin 5./11. yüzyılını dikkate alan bu çalışmada Ebû Bekr Bâkılânî (ö. 403/1013), Ebû Zer el-Herevî (ö. 434/1043), Ebû Cafer es-Simnânî (ö. 444/1052) ve Ebü'l-Velid el-Bâcî (ö. 474/1081) çizgisinin tercih edildiği ve bu isimlerin Hâricilik, Mürctie, Cebriyye ve Bekriyye gibi mezhepler hakkındaki değerlendirmelerine odaklanıldığı ifade edilmelidir. Bu isimlerin birbirlerinden etkilendiklerinin tespit edilmesi ve "peygamberin yazmayı sonradan öğrenmesi" konusu üzerinden ortaya konmasıyla Eş'arilik içinde bir zincir/farklı bir damar oluşturdukları bilinmektedir.⁹ Ancak bu gelenek/zincir kapsamındaki Ebû Zer el-Herevî ve Bâcî'nin İslam düşüncesindeki mezheplere dair algısını, kelimî eserlerinin mevcut olmayışı sebebiyle tespit edebilmek mümkün değildir. Buna rağmen bu dört isim arasındaki hoca talebe ilişkisi ve spesifik bir konuda fikir birliğine sahip olmaları, aynı çizgide hareket ettiklerini açık bir şekilde göstermektedir. Bâkılânî ve Simnânî'nin daha önceki çalışmalarda Mu'tezilî ve Şii düşünceye yönelik değerlendirmeleri ele alınmıştır. Bu çerçevede Bâkılânî'nin Şiilik eleştirilerini¹⁰ ve Mu'tezile hakkındaki değerlendirmeleri¹¹ ile Simnânî'nin *el-Beyân 'an usûli'l-îmân* başlığını taşıyan eserinden hareketle Mu'tezile mezhebine yönelik eleştirilerini konu edinen¹² çalışmalar kaleme alınmıştır. Zikredilen bilgilerden hareketle bu çalışmanın Bâkılânî ve Simnânî merkezli olarak 5./11. yüzyıl batı Eş'ariliğinin Hâricilik, Mürctie, Cehmiyye/Cebriyye ve Bekriyye gibi mezheplere ilişkin algısını ortaya çıkarmayı hedeflediğini ve daha önce hakkında bir çalışmanın yapılmadığı bir konuyu gündemine aldığını söylemek mümkündür. Bölgesel faktörleri dikkate alan çalışmanın coğrafya ve zamanın etkisini merkeze alarak sosyal tarihçiliğin metotlarını benimsediğini, olayları zaman-mekân bağlamında okuduğunu ve şahısların düşünce dünyasına odaklanarak şahıslar

⁸ Kalaycı, *Eş'arilik-Maturidilik İlişkisi*, 186.

⁹ İsa Koç, "Ebû Cafer es-Simnânî'nin Mu'tezile Eleştirisi", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 24/1 (Mart 2024), 37-66. <https://doi.org/10.33415/daad.1389067>.

¹⁰ Cemil Hakyemez-Betül Yurtalan, "Mütekaddimun Eş'arilerin Şiilik Eleştirileri (Bâkılânî Örneği)", *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/14 (2018), 57-72.

¹¹ Emre Öztürk, *Bâkılânî'nin Mu'tezileye Bakışı (Temhid Kitabı Örneğinde)* (İzmir: İzmir Katip Çelebi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2023).

¹² Koç, "Ebû Cafer es-Simnânî'nin Mu'tezile Eleştirisi", 37-66.

ve eserleri üzerinde derinleşme prensibini tercih ettiğini belirtmek gerekmektedir.

1. 5./11. Yüzyıl Batı Eş'ariliğinin Yapısı ve Karakteri

Eş'arilik mezhebinin sistemleşmesinde, belirlenen zincirin ilk halkası olarak Bâkılânî, İbn Fûrek (ö. 406/1015) ile birlikte en önde gelen âlimlerden biri kabul edilmektedir. Mâlikî-Eş'arî âlimler arasında yer alan Bâkılânî, Allah'ın sıfatları konusundaki mutedil tavrı ve dönemin Hanbelilerinden Temimî ailesiyle kurmuş olduğu ilişki ile batı Eş'ariliğinin yaklaşımının zeminini oluşturmuştur. Bununla birlikte Bâkılânî'nin öğrencilerini bazı Hanbeliler ile tartışma yapmak için Şam'a gönderdiği ve Temimî ailesinin de Bâkılânî ile olan ilişkisi sebebiyle Hanbeliler tarafından sert bir şekilde eleştirdiği unutulmalıdır.¹³

Bâkılânî'nin *Kitâbü't-Temhîd* adlı eseri Mu'tezile, Râfıza ve Havâric mezheplerine yönelik eleştiriler içermektedir. Her ne kadar bu eserin ismindeki "*red ale'l-mülhideti'l-muattıla ve'r-Râfıza ve'l-Havâric ve'l-Mutezile*" ibaresi, sonraki müstensihler tarafından eklenmişse de eserin içeriğiyle uyumlu bir şekilde mezhep eleştirilerini ele aldığını göstermektedir. Bu açıdan Bâkılânî'nin bahsedilen eseri, diğer mezheplere yönelik algısını ortaya koyma açısından ilk sırada yer almaktadır. Bununla birlikte müellifin Mu'tezile mezhebine karşı ortaya koyduğu fikirlerinin eserin ana omurgasını teşkil ettiği görülmektedir.¹⁴ Ayrıca muhtasar bir eser hüviyetindeki *el-İnsâf* başlıklı kitabında ise Bâkılânî genel hatlarıyla Havâric, Şîa ve Mu'tezile'nin iddialarını hedef almıştır.¹⁵

Sahîh-i Buhârî râvileri arasında yer alan Ebû Zer el-Herevî, aynı zamanda Bâkılânî'nin öğrencilerinden biridir. Talebelerinden

¹³ Bâkılânî ile Temimî ailesi arasındaki ilişki hakkında bk. Ulvi Murat Kılavuz, *V.-VI. Yüzyılda Tartışmalı Bir Hanbelî İbnü'z-Zâgûnî ve Sıfat Anlayışı* (Bursa: Emin Yayınları, 2016), 29-30. Hanbelî âlimler arasındaki özellikle Allah'ın sıfatları konusunda kendini gösteren fikir ayrılıkları, Kılavuz tarafından kırılma şeklinde ifade edilerek doğru bir tutum sergilenmiştir. Ancak Hanbelilik ile Eş'arilik arasındaki ilişkiyi farklı ve İslam Mezhepleri Tarihi disiplini çerçevesinde yanlış değerlendiren bir örnek için bk. Mustafa Karatay, *Hanbeliliğın Eş'arileşmesi: Hicri IV.-VI. Yüzyılda Bağdat Örneğı* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2024).

¹⁴ Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib b. Muhammed el-Basrî el-Bâkılânî, *Kitâbü't-Temhîdi'l-evâil ve telhîsi'd-delâil*, thk. 'Imâduddin Ahmed Haydar (Beyrut: Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, 1407/1987).

¹⁵ Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib b. Muhammed el-Basrî el-Bâkılânî, *el-İnsâf fîmâ yecibü i'tikâdüh ve lâ yecüzü'l-cehlü bih*, thk. Muhammed Zâhid el-Kevserî (Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs, 1421/2000).

Bâcî'nin ise üç yıl boyunca yanından ayrılmadan ondan ders aldığı bilinmektedir.¹⁶ Ebû Zer el-Herevî, Mekke'deki kelim faaliyetleri ve kutsal topraklara ilk defa kelim ilmini getirmesi nedeniyle Ebû Üsâme el-Mekki ve Ebû İsmail el-Herevî'nin aralarında yer aldığı hadis ashabı tarafından eleştirilere maruz kalmıştır.¹⁷ Aynı şekilde onun, kelim ilmini kendisinden öğrenen talebeleri vasıtasıyla daha önce akli ilimlerin okutulmadığı Mağrip ve Endülüs'te kelim ve benzeri ilimlerin yayılmasını sağladığı belirtilmektedir. Bahsedilen zincirin ortaya konulması bağlamında Ebû Zer'in diğer mezheplere yönelik fikirlerine erişebileceğimiz *es-Sünne ve's-sifât* ve *Delâilü'n-nübüvve* başlıklı çalışmalarının olduğu ve bunların günümüze ulaşmadığı ya da henüz bulunmadığı ifade edilmektedir.¹⁸

Hanefî-Eş'arî tipolojisinin nadir örneklerinden biri olan Simnânî'nin, Bâkılânî'nin talebesi ve Bâcî'nin hocası olarak batı Eş'ariliği zincirinin oluşumunda Ebû Zer el-Herevî gibi önemli bir bağlayıcı rol üstlendiği ve Eş'ariliğin Endülüs'e intikaline yadsınamaz bir katkıda bulunduğu bilinmektedir. Daha önceki çalışmalarda adından fazla bahsedilmeyen Simnânî *el-Beyân 'an usûli'l-îmân* isimli eseriyle sahip olduğu geleneğin günümüze taşınmasında başat bir rol oynamıştır.¹⁹ Simnânî eserinin ilk sayfalarında kitabını, bidat ve dalâlet ehli olarak tasvir ettiği Kaderiyye ve Mu'tezile'nin iddialarına cevap vermek için kaleme aldığını belirtmiştir.²⁰ Eserin içinde Hâricilik, Cehmiyye/Cebriyye ve Bekriyye gibi diğer mezhepler hakkında da bazı tespitler bulunmaktadır.

Fıkıh alanındaki yetkinliği ile bilenen Bâcî, 3 yıl Hicaz'da Herevî'den hadis ve fıkıh eğitimi, bir yıl boyunca Musul'da Simnânî'den kelim dersi almıştır. Zikredilen şahsiyetlerin diğer mezheplere yönelik algılarını ve itikadî kabulleri çerçevesinde, bu dörtlü zincirin kurulmasında en önemli hususlardan biri, Hz. Muhammed'in yazmayı

¹⁶ Ahmed b. Muhammed el-Makkârî et-Tilmisânî, *Nefhu't-tîb min gusni'l-Endülüsi'r-ratîb*, thk. İhsân Abbâs (Beyrut: Dâru Sâdır, 1388/1968), 2/67, 69.

¹⁷ Ali b. el-Hasan b. Hibetillah b. Abdullah b. Hüseyin İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, thk. Muhibbüddin Ebû Saîd (Beyrut: Dâru'l-Fıkr, 1416/1996), 37/390-394.

¹⁸ Ayrıntılı bilgi için bk. M. Yaşar Kandemir, "Ebû Zer el-Herevî" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1994), 10/269-270; Ömer Faruk Akpınar, "Ebû Zer el-Herevî'nin Hayatı ve İlmî Kişiliği", *Biliname: Düşünce Platformu* 37/1 (2019), 725-757.

¹⁹ Koç, "Hanefî-Eş'arî Ebû Cafer es-Simnânî ve Kendisine Yönelik İthamlar", 785-807.

²⁰ Ebû Cafer Muhammed b. Ahmed b. Muhammed es-Simnânî, *el-Beyân 'an usûli'l-îmân ve'l-keşf 'an temvîhâti ehli't-tuğyan*, thk. Abdülazîz b. Reşîd el-Eyyûb (Kuveyt: Dâru'z-Ziyâ, 1435/2014), 31.

bilip bilmediği meselesidir. Bu konuda Bâci'nin *Risâle fi'l-hilâfi'l-vâkı' fi kitâbeti'n-Nebî yevme'l-Hudeybiyye* isimli eseri önemli bir kaynak niteliğindedir. Ayrıca henüz ilim dünyasına kazandırılmamış olan ve kendisine kaynaklarda atfedilen *et-Tebyîn an sebîli'l-mühtedîn* ile *et-Tesdîd ilâ ma'rifeti turuki't-tevhîd* başlıklı çalışmaları da bu bağlamda dikkate değerdir.²¹

Bu dört ismin bir gelenek oluşturdukları, hoca-talebe ilişkisi üzerinden ele alınabileceği gibi İslam dünyasında tartışma konusu olan ve kaynaklara yansıyan Hz. Muhammed'in okuma-yazma bilip bilmediği ya da hayatının sonlarında öğrenip öğrenmediği meselesi üzerinden de açık bir şekilde ortaya konulabilir. Bazı tefsir kaynaklarında Simnânî'ye "başlangıçta okuma yazma bilmeyen Hz. Peygamber'in hayatının sonlarına doğru okumayı öğrendiği ve bunun mucize olarak değerlendirilmesi gerektiği" şeklinde bir görüş atfedilmektedir.²² Aynı şekilde Ebû Zer el-Herevî'ye de Hudeybiye sözleşmesini eliyle yazması ve itiraz edilen kısmı silmesi gibi gerekçelerden hareketle "okuma ve yazmayı bilmeyen Hz. Peygamber'in sonradan okumayı öğrendiği" şeklinde bir görüş nispet edilmektedir.²³ Zikredilen argümanları kuvvetlendiren diğer bir bilgi, Bâci'nin konuyla ilgili risalesinde bahsedilen meseleyi hocalarıyla aynı şekilde ele alıp değerlendirmesidir.²⁴ Bu çalışmada Bâci, Bâkîllânî'nin de kendileriyle aynı kanaate sahip olduğunu belirtmiştir.²⁵ Aktarılanlardan hareketle dönemin ve bölgenin Eş'arî âlimlerinin veya zikredilen dört isimden oluşan grubun böylesine belirli bir meselede ortak bir kanaate sahip olduğu görülmektedir. Son olarak Zysow, genellikle Mu'tezile ile ilişkilendirilen yanılamazlık/musavvibe konusunda Simnânî ve Bâci'nin görüşlerinden hareketle Eş'arîler arasında fikir birliği bulunduğunu

²¹ Ahmet Özel, "Bâci", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1991), 4/414-415.

²² Şihâbeddin Mahmud b. Abdullah el-Âlûsî, *Rûhu'l-me'âni fi tefsîri'l-Kur'âni'l-azîm ve seb'i'l-mesânî*, thk. Ali Abdül-Bâri Atıyye (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415/1994), 11/6.

²³ Ömer b. Ali b. Ahmed el-Ensârî İbnü'l-Mülakkın, *Gâyetü's-sül fi hasâisi'r-resûl*, thk. Abdullâh Bahrüddîn Abdullah (Beyrüt: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1414/1993), 133.

²⁴ Ramazan Şeşen, "Peygamber Hz. Muhammed'in Okuma-Yazma Bilip Bilmediğine Dâir Rivâyetler, Bu Konuda Ebü'l-Velid el-Bâci Tarafından Yazılan Risâle", *XII. Türk Tarih Kongresi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999), 2/475-503.

²⁵ Ebü'l-Velid Süleyman b. Halef el-Bâci, *Tahkîku'l-mezheb fi enne'n-Nebiyye kad keteb*, thk. Ebû Abdurrahman b. Akil ez-Zâhirî (Riyad: Âlemü'l-Kütüb, 1403/1983).

ifade etmiştir.²⁶ Bu iki husus, Bâkılânî ve sonraki takipçilerinin Eş'arilik içinde bir ekol oluşturdukları iddiasını açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

1.1. Erken Dönem Batı Eş'ariliğinin Ehl-i Sünnet Tasavvuru

5./11. yüzyıl batı Eş'ariliğinin yapısı bağlamında anılan isimlerin Ehl-i Sünnet'i²⁷ tanımlama biçimleri ile ana muhalif olarak gördükleri Şii ve Mu'tezilî düşünceye yönelik tavırları, diğer mezheplere yönelik eleştirileri açısından önem arz etmektedir. Bir mezhebin kendisi dışındaki mezheplere yönelik algısını ortaya koyabilmek için ilk olarak kendilerini nerede konumlandıklarına ve bu halkayı ne şekilde tanımladıklarına bakmak gerekir. Ancak halkanın dört isminden He-revî ile Bâcî'nin bu konulardaki fikirlerine dair net değerlendirmeler yapmanın mümkün olmaması sebebiyle çalışmanın devamında tespitler, Bâkılânî ve Simnânî'nin eserlerinden hareketle ortaya konulmuştur. Bâkılânî ve Simnânî sahip olduğu Ehl-i Sünnet tasavvuruyla doğudaki Eş'arilere nazaran daha kapsayıcı ve müsamahalı bir tavırla hareket etmiştir.

Bâkılânî'nin Ehl-i Sünnet içerisinde yer alan fırkaları ve bu dâirenin dışında kabul ettiği mezhepleri açık bir şekilde sıraladığı ifadelerinde eserlerinde rastlanmamaktadır. Bununla birlikte Ehl-i Sünnet'i nasıl tanımladığına dair net bir açıklama da bulunmamaktadır. Bâkılânî sıklıkla Ehl-i Sünnet ve'l-cemaat kavramını kullanmakla birlikte mensupları veya temsilcileri hakkında bir değerlendirmeye yer vermez. Muhaliflerinin görüşlerine dikkatle eğilen Bâkılânî'nin, Ehl-i Sünnet'i de görüşleri üzerinden tanımlamaya çalıştığı görülmektedir. Her ne kadar Ehl-i Sünnet ile Ashab-ı Hadis'i özdeşleştirdiğine dair ifadeler²⁸ bulunsa da bu iki kavramı ayrı ayrı kullandığı

²⁶ Aron Zysow, "Hanefî Hukuku Kuramında Mu'tezililik ve Mâtüridilik" çev. Süleyman Aydın, *Hikmet Yurdu Düşünce-Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi* 2/4 (2009), 156. Musavvibe kavramını doğruların çokluğu şeklinde tercüme etmek de mümkündür. Ayrıntılı bilgi için bk. Adnan Koşum, "İctihatta Hata ve İsbet Tartışmaları Işığında Öznellik ve Nesnellik Sorunu", *Usûl* 5/1 (2006), 5-32; Mustafa Türkan, "İctihadda Hata-İsbet Tartışmalarında Gazâlî'nin Görüşlerinin Tahlili", *International Journal of Science Culture and Sport* 3 (2015), 367-379.

²⁷ Sıddık Korkmaz, "Sınırları Belirlenemeyen Dinî Bir Oluşum: Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat", *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi* 5/3 (2005), 377-392.

²⁸ Mustafa Aykaç, "Eş'ari ve Mâtüridilere Göre Ehl-i Sünnet'in Kimliği Meselesi", *Ehl-i Sünnet*, ed. Mustafa Aykaç (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2020), 164.

yerler ve sahip olduğu görüşleri böyle bir özdeşleştirmenin doğru olmadığını ortaya koymaktadır.²⁹ Bâkılânî'nin, doğudaki Eş'arilere, özellikle de İbn Fûrek'e (ö. 406/1015) kıyasla, haberî sıfatların te'vili gibi çeşitli konularda uç görüşler yerine daha mutedil çizgide kalmaya çalıştığı görülmektedir.³⁰ Ahmed b. Hanbel'in ismine atıf yaparak kelam sıfatı bağlamında ona atfedilen görüşün en isabetli fikir olduğunu vurgulaması da dikkat çekicidir.³¹ Eş'arilerin kendi görüşlerini zaman zaman Ahmed b. Hanbel üzerinden açıklama gayreti içinde oldukları bilinmektedir. Zira Hanbelîler, bazı Eş'arilerin Ahmed b. Hanbel'in ismini zikrederek onun toplumda bulunan ağırlığından faydalanma arzusuyla hareket ettiklerini ifade etmektedir. Ancak müellifin aynı görüşü, diğer kitabı *el-İnsâf*'da Hz. Ali'ye atfemesi dikkat çekmektedir.³² *İnsâf*'da nefsi kelam-lafzi kelam ayrımı ve özellikle kitabet-mektup ve tilavet-metluv ayrımları açık bir şekilde ele alınmış ve Hanbelîler/Ashab-ı Hadis ile Bâkılânî'nin görüşleri arasındaki farklılıklar ortaya konmuştur. Bu bağlamda sadece ismini zikretmesi temel alınarak Bâkılânî'nin, Ahmed b. Hanbel'in görüşlerini savunduğunu söylemek mümkün değildir. Aynı şekilde Bâkılânî'nin Ahmed b. Hanbel'e atfettiği görüşünden de doğrudan Ahmed b. Hanbel'e ait olduğunu iddia etmek doğru olmaz. Bu tavır ve tutumu, "Bâkılânî'nin kendi görüşünü, Ahmed b. Hanbel'in otoritesine dayandırarak ifade etme çabası" olarak değerlendirmek mümkündür.

Simnâni de büyük oranda Bâkılânî'nin Ehl-i Sünnet yaklaşımını devam ettirerek daha kuşatıcı bir tavır ile hareket etmiştir. Ehl-i Sünnet bünyesinde kabul edilen dört büyük mezhep imamının ismine atıfla bazı değerlendirmeleri bulunmaktadır.³³ Halku'l-Kur'an meselesine yaklaşımı, aynı zamanda Allah'ın sıfatları arasında yer alan 'yed' gibi ifadelerin te'vil edilmemesi gerektiği yönündeki görüşleri, sahip olduğu düşünsel damarın belirginleşmesi açısından önemlidir.

²⁹ Benzer değerlendirmeler için bk. Züleyha Birinci, "Ebû Bekir el-Bâkılânî'nin (ö. 403/1013) *Suâlâtü Ehli'r-Re'y ani'l-Kelâm fi'l-Kur'âni'l-Azîz* Adlı Risâlesinin Tahlil, Tahkik ve Tercümesi –Neşr–", *Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/2 (2016), 89-119.

³⁰ Bâkılânî, *el-İnsâf*, 24, 41; Bâkılânî, *Kitâbü't-Temhid*, 259-260.

³¹ Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib b. Muhammed el-Basrî el-Bâkılânî, *Suâlâtü ehli'r-re'y 'ani'l-keâm fi'l-Kur'âni'l-azîz* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Laleli, 3681/7), 55b; Birinci, "Bâkılânî'nin *Suâlâtü Ehli'r-Re'y ani'l-Kelâm* Adlı Risâlesi", 117.

³² Bâkılânî, *el-İnsâf*, 37, 68.

³³ Simnâni, *el-Beyân 'an usûli'l-îmân*, 184, 447, 584, 540-541, 67, 127, 247. Ayrıntılı değerlendirme için bk. Koç, "Ebû Cafer es-Simnâni'nin Mu'tezile Eleştirisi", 46-48.

Ayrıca Simnâni'nin, Eş'arilik ile Hanbelilik arasındaki yoğun tartışmalara rağmen mutedil bir tavır sergilemesi, Ehl-i Sünnet tasavvuruna bağlı kalması ve asıl muhataplarını Mu'tezile olarak belirlemesi, onun Hanbeliliği ve Ashab-ı Hadis'i açıkça karşıt bir konumda görmemesinin nedenleri arasında sayılabilir. Aynı zamanda Bâkılânî'nin doğrudan Hanbelileri muhatap almaması ve bazı eserlerinde Ahmed b. Hanbel'in ismini anarak doğru görüşün ona ait olduğunu bildirmesi, Simnâni'nin tavrını açıklamaya yardımcı olan unsurlar arasında sayılabilir. Sonuç olarak Bâkılânî merkezli batı Eş'ariliğinin, Mu'tezile ve Şia karşıısındaki tutumunun doğudaki Eş'arî âlimler ile aynı sertlikte olmasına rağmen coğrafyanın etkisiyle Ehl-i Sünnet içindeki fikir ayrılıkları yerine net muhalif gruplarla mücadeleyi öncelediği söylenebilir.

1.2. Erken Dönem Batı Eş'ariliğinin Mu'tezile ve Şia Karşıtlığı

Başta Bâkılânî olmak üzere adı geçen zümrenin temel hareket noktası olarak Mu'tezile ve Şilik karşıtlığını benimsemiş olduğu açıkça görülmektedir. Bâkılânî'nin eserleri incelendiğinde temel karşıt olarak Mu'tezile mezhebini seçtiği açık bir şekilde gözlemlenebilir. Nitekim *Kitâbü't-Temhîd* isimli eserinde Mu'tezile kavramına çok sık yer vermektedir. Eserinin başında Seneviyye, Berâhime, Hıristiyanlık ve Yahudilik hakkında bilgi verirken Berâhime ile ilgili kısımda Mu'tezile ile bu grup arasındaki benzerliklere ilişkin değerlendirmeleri, Bâkılânî'nin Mu'tezile eleştirisi bağlamında yeterli görünmektedir.³⁴ Ayrıca müellif, Allah'ın sıfatları, halku'l-Kur'an, ru'yetullah, şefaet ve imamet meseleleri üzerinden onların fikirlerini çürütmek için yoğun çaba sarf etmiştir. Ebû Haşim el-Cübbâi'nin (ö. 321/933) ahval teorisiyle ilgili görüşlerini eleştirdiği bölüm gibi Mu'tezilî âlimler hakkında tespitleri bulunmaktadır.³⁵ Aynı minvalde kulların fiilleri ve ru'yetullah gibi meseleler çerçevesinde Büveyhî hükümdarlarının huzurunda Bağdat Mu'tezilesi mensupları Ebü'l-Hasan el-Ahdeb ve Ebü İshak en-Nusaybîni gibi âlimler ile tartışmalar gerçekleştirmiştir. Bâkılânî'nin eserleri ve hayatındaki bazı tartışmalardan yola çıkarak Mu'tezile ile mücadelenin odak noktası kılındığı anlaşılmaktadır.

³⁴ Bâkılânî, *Kitâbü't-Temhîd*, 145, 147, 148. Bâkılânî'nin kulların fiilleri konusundaki görüşleri ve Mu'tezile eleştirisi hakkında bk. Jan Thiele, "IV. Yüzyıl İslâm Kelâmında İrade Hürriyeti Anlayışları: Tarihi Bağlamında Bâkılânî'nin İnsan Fiilleri Teorisi", çev. Zeynep Büşra Özdemir – Gülay Parlak Durmuş, *Kader* 9/1 (Haziran 2021), 377-398.

³⁵ Bâkılânî, *Kitâbü't-Temhîd*, 230.

Şiilik karşıtlığı bağlamında Bâkılânî, *Keşfü'l-esrâr ve hetkü'l-estâr fi'r-red 'ale'l-Bâtıniyye* adlı eserinde Bâtınilîği eleştirir.³⁶ *el-İntisâr li'l-Kur'an* adlı çalışmasında ise Şii düşüncenin Kur'an hakkındaki görüşlerini reddetmeyi amaçlar.³⁷ *Menâkıbü'l-eimme* isimli eserinde Şiilerin halifeler ve sahabilere karşı tutumunu eleştirir. *el-Mesâil ve'l-mücâlesâtü'l-mensûre* başlıklı risalesinde ise Şeyh Müfid'in (ö. 413/1022) imamet ve usul konusundaki görüşlerine karşı çıkar. Son olarak Bâkılânî'nin *Nusretü'l-Abbâs ve imâmeti benîh* gibi çeşitli risalelerinde Abbasi halifelerinin meşruiyetini ispatlamayı hedeflediği görülmektedir.³⁸ Şii düşünce karşıtlığı çerçevesinde Bâkılânî'nin, Şeyh Müfid gibi Şii düşünürlerle tartışmalar yürüttüğü bilinmektedir. Bu tartışmaların Bâtınilik bağlamında te'vil meselesine, İmâmiyye bağlamında ise imamet konusuna odaklandığı anlaşılmaktadır. Son olarak Bâkılânî'nin *Temhîd* adlı eserinde Şia ve Zeydiyye kavramlarına yer verdiğini ve Şii düşünceyi fikirleri üzerinden eleştirdiğini belirtmek gerekmektedir.³⁹

Simnânî'nin *Kitâbü'l-İmâme* isimli bir eserin sahibi olarak hocası kadar yoğun olmamakla birlikte Şiiler ile mücadele ettiği anlaşılmaktadır. Günümüze ulaşan eserinde Şiilik hakkında sadece dolaylı olarak birkaç değerlendirmesinin bulunması ve bu konu çerçevesinde İsmâiliyye kavramına yer vermesi,⁴⁰ Şia ile ilgili yazmış olduğu *Kitâbü'l-İmâme* adlı kitabının varlığı üzerinden açıklanabilir. Aynı şekilde Simnânî'nin *el-Beyân*'da büyük oranda Mu'tezili düşünceyi hedef olarak seçmesinin bu tavrında etkili olduğu da söylenebilir.

Simnânî'nin eserinin, dalalet ve bidat ehli olarak nitelendirdiği Kaderiyye ve Mu'tezile'yi reddetmek amacıyla hazırlandığı bilgisi, çalışmanın başında yer almaktadır. Nitekim müellif çalışmasında kapsamlı bir şekilde Mu'tezili fikirleri ele almış ve bu görüşlerin kendi nazarında niçin yanlış olduğunu ortaya koymuştur. Simnânî'nin

³⁶ Ali Aslan, *Bâkılânî'nin Keşfü Esrârî'l-Bâtıniyye Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018).

³⁷ Şaban Kondi, *Kur'an'ın Tarihi ve Korunmuşluğu Bâkılânî'nin el-İntisâr li'l-Kur'an Örneği* (Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017); Abdulvahap Kösekoy, *Ebü Bekr el-Bâkılânî'nin Metinleşme Süreci Bağlamında Kur'an Savunusu -el-İntisâr Örneği-* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019).

³⁸ Muhammed Seyit Şen, "Büveyhiler Dönemi Bağdat'ında Yaşayan Sünnî Bir Âlim ve Diplomat: Bâkılânî'nin Farklı İnanç Mensuplarıyla Etkileşimi", *İslam Tetkikleri Dergisi* 13/1 (2023), 243-261.

³⁹ Bâkılânî, *Kitâbü't-Temhîd*, 444.

⁴⁰ Simnânî, *el-Beyân 'an usûli'l-îmân*, 600-601.

Mu'tezile karşıtlığını, "Mu'tezile ve Kaderiyye" kavramı üzerinden yaptığı değerlendirmeler, Mu'tezili âlimler hakkındaki olumsuz içerikli ifadeleri ve özellikle tevhid ile adl görüşleri üzerinden yapılan fikrîsel eleştirileri çerçevesinde ele almak mümkündür.⁴¹

2. Erken Dönem Batı Eş'ariliğinin Diğer Bazı İslam Mezheplerine Dair Fikirleri

Bâkılânî'nin farklı çalışmalarında Mu'tezile ve Şia dışında diğer mezheplerle ilgili değerlendirmelerde bulunduğu görülmektedir. Bununla birlikte Bekriyye, Neccâriyye ve Cehmiyye gibi mezhepler hakkındaki tespitlerin, eserleri içinde geniş bir yer tutmadığını belirtmek gerekir. Mu'tezili ve Şii düşünceden sonra diğer İslam mezheplerine nazaran Hâricî nazariyenin ve bunların eleştirisinin Bâkılânî'nin fikir dünyasında daha fazla yer bulduğunu söylemek mümkündür. Makale kapsamında incelenen iki eserinde Bâkılânî'nin genel olarak fikirlerle ilgilendiği bu sebeple mezheplerin kendisinden ziyade sahip oldukları görüşleri ele almayı tercih ettiği söylenebilir. Bu çerçevede teccim ve teşbihe kapı aralayan görüşleri de eleştiri kapsamına aldığı ancak doğrudan Mücessime ve Müşebbihe şeklinde bir grupla ilgilenmediğini belirtmek gerekir.

Simnânî de eserinde Mu'tezile dışında farklı mezheplerin görüşlerine yer vermiş onların fikirlerine yönelik bazı değerlendirmelerde bulunmuştur. Simnânî, Mu'tezile kadar yoğun olmamakla birlikte onun dışında Hâricîlik, Mürchie, Cehmiyye, Cebriyye ve Bekriyye gibi mezhepler hakkında bazı açıklamalar yapmıştır. Ayrıca Simnânî'nin teccim ve teşbih düşüncesine yoğun bir şekilde karşı çıktığı bu minvalde Mücessime ve Müşebbihe oluşumlarının fikirlerine eleştiriler yönelttiği görülmektedir.

2.1. Batı Eş'ariliğinin Hâricîliğe İlişkin Düşünceleri

Bâkılânî, en önemli eseri olarak kabul edilen *Temhîd*'in ilk sayfalarında Seneviyye, Berâhime, Hıristiyanlık ve Yahudilik ile ilgili konuları ele aldıktan sonra "Ehl-i Hak" ile "Ehl-i teccim ve teşbih", "Ehl-i kader ve itizal", "Râfıza" ve "Havâric" arasındaki ihtilafli meseleleri konu edineceğini ifade etmektedir.⁴² Aynı şekilde *Suâlâtü ehli'r-re'y* isimli çalışmasının başında Allah'ın sıfatları konusunu kastederek daha önce ilgili konuda Mu'tezile ve Neccâriyye ile birlikte Hâricîlik mezhebinin görüşlerini açıkça ele aldığını ve bu görüşlerin tüm yönleriyle geçersiz kılındığını belirtmiştir.⁴³ Bu ifadelerden hareketle

⁴¹ Ayrıntılı bilgi için bk. Koç, "Ebû Cafer es-Simnânî'nin Mu'tezile Eleştirisi", 49-61.

⁴² Bâkılânî, *Kitâbü't-Temhîd*, 24.

⁴³ Bâkılânî, *Suâlâtü ehli'r-re'y* (Laleli, 3681/7), 51b; Birinci, "Bâkılânî'nin *Suâlâtü Ehli'r-Re'y ani'l-Kelâm* Adlı Risâlesi", 109.

Bâkılânî'nin Hâricî fikirleri, Mu'tezilî ve Şîî nazariyeden sonra genel hatlarıyla karşı çıkılması ve muhatap alınması gereken yapılar arasında üçüncü sırada kabul ettiği sonucuna varılabilir.

Bâkılânî eserlerinde “Ehlü'n-nifâk ve's-şurât”, “hurûcu'l-Havâric”, “Şurât fi ehl-i Basra” ve doğrudan “Havâric” kavramlarına kullanarak Hâricîlik ile ilgili çeşitli açıklamalarda bulunmuştur. Hilafetin nas ile sabit olmadığı başlığında tahkim konusu ile ilgili olarak Hâricîlik mezhebinden söz edilmektedir. Aynı şekilde Hz. Ali'nin Hâricîler ile olan mücadelesi bağlamında Bâkılânî'nin onlardan bahsettiği görülmektedir.⁴⁴ Bâkılânî'nin bu konudaki değerlendirmelerinden hareketle Demircan, onun Hâricîlere karşı nispeten mutedil bir yaklaşım sergilediğini belirtmiştir. Ayrıca Hz. Ali'nin mücadele ettiği Cemal ile Sıffin ehli ile Hâricî unsurları kâfir olarak görmediğini vurgulamış ve bu görüşünü gerekçelendirmiştir. Zira Hz. Ali, onlarla yani din kardeşleriyle yalnızca kendisine isyan etmeleri sebebiyle savaşmıştır.⁴⁵

Bâkılânî'nin *İnsâf* isimli eserinde Havâric, Ravâfız ve Mu'tezile'den müteşekkil bidat ve dalalet ehli, Ehl-i Sünnet'in fikirlerine bidat ve dalalet içeren görüşlerini dâhil etmeye çalıştıkları gerekçesiyle eleştirilmektedir.⁴⁶ Aynı konu bağlamında Hâricîlerin tahkim çerçevesindeki görüşlerinin, Kur'an'ın mahlûk olmayışı üzerinden değerlendirildiği görülmektedir.⁴⁷ Bâkılânî aynı eserinde şefaet konusuyla ilgili olarak Mu'tezile'nin görüşlerini ele aldığı kısımda “siz ve Hâricîlerden kardeşleriniz” ifadesini kullanarak azap ayetlerinin iman ve tevhid ehli için söz konusu edilebileceği görüşleri sebebiyle iki yapı arasında benzerlik olduğu iddiasına yer vermektedir.⁴⁸ Bâkılânî'nin Hâricîlik hakkında değerlendirme yaptığı diğer bir mesele, ru'yetullah konusu ile ilgili kısımdadır. Müellif Mu'tezile, Neccâriyye, Cehmiyye, Ravâfız ve Hâricîliğin ru'yeti inkâr ettiğini ve görmenin yüz ile olmasını imkân dâhilinde görmediğini belirtmiştir.⁴⁹ Eş'arîler arasında özellikle iman-amel ilişkisi meselesinde yakın görüşlere sahip olmaları nedeniyle Hâricîler ile Mu'tezilî âlimler arasında benzerlik olduğu ya da her iki

⁴⁴ Bâkılânî, *Kitâbü't-Temhîd*, 456, 557-558.

⁴⁵ Adnan Demircan, “Ali b. Ebî Tâlib'in Siyasî Faaliyetleri Bağlamında Ehl-i Sünnetin Tarih Okuma Biçimi Üzerine” *Marîfe: Dini Araştırmalar Dergisi* 5/3 (2005), 128.

⁴⁶ Bâkılânî, *el-İnsâf*, 66.

⁴⁷ Bâkılânî, *el-İnsâf*, 68.

⁴⁸ Bâkılânî, *el-İnsâf*, 168.

⁴⁹ Bâkılânî, *el-İnsâf*, 170.

mezhebi de aynı kategoride değerlendirme tavrının varlığı bilinmektedir.

İslam düşüncesindeki ilk mezhep olma özelliğine sahip Hâriciliğin, Bâkılânî'nin aksine Simnânî'nin gündeminde fazla yer tutmadığı görülmektedir. Eser içerisinde Hâricilik ile ilgili anlatılar daha çok Mu'tezile ile Hâriciler arasında benzerlik olduğu iddiası üzerinden paylaşılmaktadır. Buna bağlı olarak Hâricilerin büyük günah işleyen kişinin ebedî cehennemde kalması ve fâsıkların kâfir olduğu şeklindeki görüşleri eserde yer almaktadır. Netice itibarıyla müellif tarafından Mu'tezile, el-menzile beyne'l-menziletayn görüşü sebebiyle Hâricilik ile ilişkilendirilmiş ve onlar gibi Mu'tezile'nin de görüşlerini açıkça ifade etmeleri talep edilmiştir.⁵⁰ Son olarak Hâricilik ile ilgili Simnânî'nin "mârîka" kavramına yer verdiği ve bu çerçevede ilgili rivayetin eserde kullanıldığı görülmektedir.⁵¹ Simnânî'nin Hâriciliğe ilişkin değerlendirmeleri, onların İslam dünyasındaki ağırlığını kaybetmeleri ile ilişkilendirilebilir. Ayrıca Bâkılânî'nin fikrîsel mücadele amacına bağlı olarak mârîka kavramını hakaret içerikli bir anlamsal içeriğe sahip olması nedeniyle kullanmadığı söylenebilir.

2.2. Batı Eş'ariliğinin Mürcie'ye Yaklaşımı

Bâkılânî'nin iman konusunu ele aldığı eserinde doğrudan "Mürcie" kavramına yer verilmemekle birlikte bu bölümlerin Mürcie kapsamında değerlendirilmesi gerektiği söylenebilir. Müellifin yaptığı değerlendirmelerden Mürcie hakkındaki tutumuna ilişkin bazı çıkarımlar yapmak mümkündür. İmanın tanımı, iman-amel ilişkisi üzerinden okunduğunda Bâkılânî'nin fikirleri ile Mürcie'ye atfedilen görüşler arasında uyum olduğu gözlemlenmektedir. Buradan hareketle Bâkılânî'nin Mürcii fikirleri benimsediğini ifade etmek kolaycı ve yüzeysel bir tutum olur. Nitekim Mürcie'yi Ebû Hanife üzerinden okumanın ve Mürcie içerisinde de farklı çizgilerin varlığını görmezden gelmenin problemlere sebebiyet vereceği unutulmamalıdır. Bu bölümde Bâkılânî'nin imanın artıp azalacağına yer vermesi, iman ile islam kavramlarını farklı kabul etmesi ve geleceğe dair istisnanın sözü konusu olabileceğini belirtmesi, Mürcie ile fikrîsel olarak uyuşmadığı noktalar olarak ifade edilebilir. Ayrıca bütün inananların imanın eşit olduğu telakkisine Bâkılânî tarafından karşı çıkılmıştır.⁵² Bâkılânî'nin Mürcie bağlamında Bişr b. Gıyâs el-Merîsî'nin ismine yer vermesine de vurgu yapılabilir.⁵³

⁵⁰ Simnânî, *el-Beyân 'an usûli'l-îmân*, 489, 490, 492-493, 494-495.

⁵¹ Simnânî, *el-Beyân 'an usûli'l-îmân*, 600.

⁵² Bâkılânî, *el-İnsâf*, 51-57.

⁵³ Bâkılânî, *el-İnsâf*, 69.

Simnânî, iman konusunda ve tövbe ile ilgili bir meselede Mürcie'den söz etmektedir. Ona göre Mürcie'nin çoğu ve Kerrâmiyye, imanı tasdik ve bilgide eksiklik olsa da sadece söz olarak tanımlamıştır. Simnânî ayrıca "imanın sadece iki şehadetten ibaret olduğu" şeklinde bir görüşü de Mürcie'ye nispet etmiştir. Simnânî imanla ilgili Mürcie'ye atfettiği bu görüşlerin batıl olduğunu ifade etmiştir. Aynı minvalde Simnânî tarafından Mürcie'nin "lâ ilâhe illallah Muhammedün resûlullah dedikten sonra hiçbir iyilik ile ibadet yapmaksızın ve bununla birlikte bütün kötülükleri irtikâp etmesinin kişinin imanına zarar vermeyeceği, bu kişiyi Allah'ın cezalandırmaması gerektiği ve cennetine kabul etmesinin zorunlu olduğu" şeklindeki görüşü benimsediğine yer verilmiştir.⁵⁴

Simnânî tarafından Mürcie'ye değinilen konulardan biri de fâsıkların durumu ve günahın mümin üzerindeki etkisidir. Simnânî'ye göre Ehlü'l-hak ve Ashab-ı Hadis günahın kişiyi kâfir pozisyonuna düşürmediğini ifade ederken, onun tarafından Mürcie, "taatin/iyiliğin kâfire fayda vermediği gibi imanla birlikte günahın da zararı olmayacağı" fikrine sahip bir topluluk olarak nitelendirilmiştir. Ayrıca Simnânî, Mürcie'nin tövbe hususundaki bir görüşüne atıfta bulunmaktadır.⁵⁵

Mürcie başlığı altında Bâkılânî ve Simnânî'nin genellikle Mürcie kapsamında değerlendirilen Kerrâmiyye ve Neccâriyye hakkındaki tespitlerine de yer verilebilir. İmamet için biat edecek kişi sayısı ile ilgili ortaya çıkan tartışmalar çerçevesinde Bâkılânî'nin Mu'tezile ile birlikte Kerrâmiyye kavramına yer verdiği görülmektedir.⁵⁶ Bâkılânî, Neccâriyye'ye ise kulların fiillerinin Allah'ın kudreti kapsamında değerlendirilmemesi nedeniyle değinmektedir. Bunun dışında ru'yetullahı inkâr eden fırkalar arasında Bâkılânî'nin Neccâriyye'ye de yer verdiği görülmektedir.⁵⁷

Simnânî ise Kerrâmiyye'ye "imanı, söz olarak tanımlamaları sebebiyle tasdik ve bilgi de eksiklik olsa kişinin imanının geçerli sayılması" gerektiği görüşleri çerçevesinde değinmektedir.⁵⁸ Bu kısımda son olarak Simnânî'nin, Hüseyin en-Neccâr'a (ö. 230/845 civarı) yönelik değerlendirmelerine yer verilebilir. Eş'arî gelenek içerisinde kimilerince Mürcie içerisinde telakki edilen Neccâriyye hareketi, lideri

⁵⁴ Simnânî, *el-Beyân 'an usûli'l-îmân*, 482, 487, 600.

⁵⁵ Simnânî, *el-Beyân 'an usûli'l-îmân*, 494-495, 525.

⁵⁶ Bâkılânî, *Kitâbü't-Temhîd*, 471.

⁵⁷ Bâkılânî, *el-İnsâf*, 138, 170.

⁵⁸ Simnânî, *el-Beyân 'an usûli'l-îmân*, 482.

üzerinden Simnânî tarafından kendi çizgisine yakın bir oluşum olarak takdim edilmektedir. Simnânî, Hüseyin en-Neccâr ve fikirleri hakkında olumsuz bir ifadeye yer vermemektedir.⁵⁹

2.3. Batı Eş'ariliğinin Cehmiyye/Cebriyye Algısı

Bâkılânî'nin her iki eserinde de Cehmiyye ve Cebriyye'den çok fazla bahsedilmemektedir. Bunun yanı sıra çoğunlukla birbirine yerine kullanılan bu iki kavramın, Bâkılânî tarafından bu şekilde kullanılmadığı ve farklı konular bağlamında Cebriyye ve Cehmiyye hakkında değerlendirmelerin yer aldığı görülmektedir. Bu kapsamda müellifin, insan iradesi bağlamında "cebran" ifadesine ve "cebr" fikri çerçevesinde bu kavrama yer verdiği görülmektedir. Müellif tarafından kulun kesbinin bulunduğu, zorunluluk altında olmadığı ve fillerinin müktesibi olduğu ifade edilmiştir.⁶⁰ Bu değerlendirmelerin Cebriyye kavramı kullanılmasa da Bâkılânî'nin Cebriyye ile ilgili tespitleri olarak kabul edilmesi mümkündür.

Bâkılânî, ru'yetullah konusunu ele alırken Cehmiyye'nin ve bazı diğer fırkaların Allah'ın görülmesini inkâr ettiklerini belirtir. Ayrıca onların, "efâl-i ibâd" konusunda kabul ettikleri kendince yanlış görüşlere dikkat çeker ve bu görüşlerinden dolayı Allah'a sığındığını ifade eder.⁶¹

Simnânî'nin kulun iradesi bağlamında değindiği mezheplerden biri Cebriyye'dir. Müellif, cebr görüşüne sahip olması açısından konu bağlamında Cehm b. Safvân'ın (ö. 128/745) ismine yer vermektedir. Simnânî'ye göre Cehm b. Safvân insanların cebr altında olduğunu, kapı ve ağaç gibi kabul edilmesi gerektiğini düşünmektedir. Müellif, Cehm b. Safvân'ın kulun hareket eden bir kapı gibi istitaat sahibi olmadığı görüşünde olduğunu belirtmektedir. Simnânî'ye göre bu konuda kişinin, Cehm'in fikirleri ile Mu'tezilî düşünce arasında kendini konumlandırması gerekmektedir. Ona göre Allah yaratma açısından tek, kul ise icat ve ihdas olmaksızın iktibasıyla kâdir kabul edilmelidir.⁶²

Simnânî'ye göre Cehm b. Safvân kulun kudreti konusunda sahip olunması gereken "kudretin fiille beraber olduğu, fiilden önce ve sonra olmadığı" ve "kudret, kuvvet ve istitaatin tek bir anlama geldiği" şeklindeki görüşü reddederek Ehl-i Sünnet dairesinin dışına çıkmış-

⁵⁹ Simnânî, *el-Beyân 'an usûli'l-îmân*, 209, 342.

⁶⁰ Bâkılânî, *el-İnsâf*, 43-44.

⁶¹ Bâkılânî, *el-İnsâf*, 138, 170.

⁶² Simnânî, *el-Beyân 'an usûli'l-îmân*, 315.

tır. Simnânî'nin ayrıca Kur'an'ın muhdes ve mahlûk olduğu konusundaki düşünceleri çerçevesinde Cad b. Dirhem (ö. 124/742) ve Cehm b. Safvân'ın isimlerine yer verdiği ve onların görüşlerini reddettiği görülmektedir.⁶³ Son olarak Simnânî'nin, hidayet ve dalalet bahsi çerçevesinde Cebriyye mezhebine atıfta bulunduğunu belirtmek gerekir.⁶⁴ Simnânî'nin Bâkılânî'ye nazaran Cebriyye ve Cehmîyye kavramları üzerinden daha fazla bilgiye yer verdiği görülmektedir.

2.4. Batı Eş'arîliğinin Bekriyye Hakkındaki Değerlendirmeleri

Bâkılânî'nin iki eserinde Simnânî'nin aksine Bekriyye vurgusunun olmadığı görülmektedir. Bâkılânî sadece *Temhîd*'de Bekriyye kavramına bir kez yer vermiştir. İmamet-hilafet konusu çerçevesinde Şii düşüncenin iddialarına cevap verilirken Bekriyye ve Râvendîyye kavramlarının Şii düşüncenin aksine fikirlere sahip olması sebebiyle Bâkılânî tarafından kendi düşüncesine zemin oluşturma kastıyla kullanıldığı görülmektedir.⁶⁵

Simnânî'nin Bekriyye fırkasına ve lideri kabul edilen Bekr b. Uhtü Abdülvâhid b. Zeyd el-Basrî'ye (ö. 3./9. yüzyıl) değindiği görülmektedir. Simnânî, kalplerin mühürlenmesi konusunda ona atfettiği iki görüşü de saçma olarak nitelendirmektedir. Bekriyye'nin lideri, kalbi mühürlemenin insanların iman dairesinden tamamen çıkmaları anlamına gelmediğini, bunun yerine imanlarının ihlasından mahrum kalmaları anlamında kullanıldığını ifade etmektedir. Simnânî'ye göre Bekr b. Uhtü Abdülvâhid b. Zeyd el-Basrî, bu görüşünden vazgeçip daha sonra kalplerin mühürlenmesinin kişinin küfürden tövbe etmesine engel olduğunu iddia etmiştir. Simnânî tarafından zikredilen konudaki iki görüş de reddedilmiş ve buna ilişkin deliller paylaşılmıştır.⁶⁶ Ayrıca Simnânî, hayvanların ve çocukların acı çekmesi konusu çerçevesinde Bekriyye'nin iddialarına değinmektedir.⁶⁷ Aynı konuyla bağlantılı olarak kitapta Bekriyye, Mu'tezile ve Seneviyye'nin elemle ilgili görüşlerinin batıl olduğuna dair değerlendirmelere de yer verilmiştir.⁶⁸

Bâkılânî'nin aksine Simnânî'nin Bekriyye vurgusu, kendinden önce yaşamış Eş'arî isimlerin eserleri incelendiğinde anlaşılır hale gelmektedir. Nitekim Eş'arî gelenek içerisinde fırka tasnifine yer veren

⁶³ Simnânî, *el-Beyân 'an usûli'l-îmân*, 142, 321.

⁶⁴ Simnânî, *el-Beyân 'an usûli'l-îmân*, 279.

⁶⁵ Bâkılânî, *Kitâbü't-Temhîd*, 450.

⁶⁶ Simnânî, *el-Beyân 'an usûli'l-îmân*, 283, 285.

⁶⁷ Simnânî, *el-Beyân 'an usûli'l-îmân*, 414.

⁶⁸ Simnânî, *el-Beyân 'an usûli'l-îmân*, 425.

âlimlerin, Bekriyye'yi ana/temel kollar arasında zikrettikleri bilinmektedir. İmam Eş'arî'de görülen bu yaklaşım, daha sonra Bağdâdî ve İsferyânî tarafından sürdürülmüştür.⁶⁹ Ayrıca Eş'arî gelenek içerisinde ru'yetullah ile ilgili Bekriyye'nin görüşlerine değinilmektedir. "Allah'ın kıyamet günü kendisi için yaratacağı özel bir suret içerisinde görüleceği" şeklindeki görüşün, fırkanın tekfirine sebep olduğu iddia edilmektedir.⁷⁰ Bekriyye'nin önemini kaybetmesine bağlı olarak daha sonraki süreçte büyük fırkalar arasında kabul edilmediği anlaşılmaktadır. Buna bağlı olarak Şehristânî'nin, Bekriyye'ye ana fırkalar ve alt kolları arasında yer vermediği görülmektedir.⁷¹

Sonuç

Eş'arîlik içindeki farklı tonların varlığını ortaya koyma açısından denemeler söz konusu olmakla beraber bu çalışmada Bâkîllânî merkezli ve Bağdat'tan Endülüs'e uzanan bir çizginin varlığı tespit edilmiştir. Batı Eş'arîliği şeklinde isimlendirilen bu ekol, 1-) Bâkîllânî, 2-) Ebû Zer el-Herevî ve Simnânî ve 3-) Bâcî şeklinde üç nesil olarak Hz. Peygamberin yazmayı öğrenmesi gibi spesifik konular ve hocalara talebe ilişkisi üzerinden net bir şekilde tespit edilmektedir. Batı Eş'arîliği, karşısına yerleştirilecek olan doğu Eş'arîliğine nazaran Ehl-i Sünnet algısı, yaklaşım şekli ve diğer mezheplere tavrı gibi birçok meselede farklı bir tutum sergilemiştir. Felsefeye daha mesafeli bir tutumun yanı sıra haberî sıfatlar gibi bazı konular özelinde Ashab-ı hadis çizgisine daha yakın bir tavrın varlığı dikkat çekmektedir. Ancak buradan hareketle bu grubun Ehl-i Sünnet ile Ashab-ı Hadis'i özdeşleştirdiğini iddia etmek, bu iki kavramı ayrı ayrı kullandığı yerler ve fikirleri incelendiğinde mümkün görünmemektedir.

Görüşlerine ulaşma imkânının kısıtlı olduğu Ebû Zer el-Herevî ve Bâcî'yi kapsam dışında bıraktığımızda Bâkîllânî'nin Simnânî'ye kıyasla daha fikrîsel bir mücadelenin içinde olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Büyük oranda iki yazar arasında fikir birliği olduğunu belirttikten sonra zamanın değişmesi ve yaklaşım şekline bağlı olarak

⁶⁹ Ebû'l-Hasan Ali b. İsmail b. Ebî Bişr İshak b. Sâlim el-Eş'arî, *Makâlâtü'l-islâmiyyîn ve'htilâfû'l-musallîn*, thk. Ahmed Câd (Kahire: Dâru'l-Hadis, 1430/2009), 168; Ebû Mansûr Abdülkâhir b. Tahir b. Muhammed et-Temîmî el-Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-fırak*, thk. Muhammed Ali Beydûn (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1971), 159-160; Ebû'l-Muzaffer İmâdüddin Şehfûr b. Tahir b. Muhammed el-İsferyânî, *et-Tabsîr fi'd-dîn ve temyîzi'l-fırakati'n-nâciye ani'l-fıraki'l-hâlikîn*, thk. Mecid el-Halife (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1429/2008), 305-306.

⁷⁰ Ebû Mansûr Abdülkâhir b. Tahir b. Muhammed et-Temîmî el-Bağdâdî, *Kitâbü Usûli'd-dîn* (İstanbul: Matbaatü'd-Devle, 1346/1928), 338-340.

⁷¹ Konuyla ilgili bk. Tâcüddin Muhammed b. Abdilkerim b. Ahmed eş-Şehristânî, *el-Mîlel ve'n-nihal*, thk. Muhammed Abdülkadir el-Fâdîlî (Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, 1426/2006).

bazı farklılıkların bulunduğunu söylemek gerekir. Bâkılânî'nin Hâriciliği daha fazla gündemine aldığı ve Mu'tezile ile Şia'dan sonra temel olarak karşı çıktığı fırkalar arasına dâhil ettiği söylenebilir. Simnânî ise muhtemelen İslam dünyasındaki etkilerini kaybetmelerine de bağlı olarak Bâkılânî'ye kıyasla Hâriciliğe daha az yer vermiştir. Simnânî'nin tek odak olarak Mu'tezile'yi karşıt olarak belirlediğini de eklemek gerekir. Bâkılânî, mezheplerin kendisinden ziyade fikirlerle ilgilenmesine bağlı olarak Mürcie, Cehmiyye/Cebriyye ve Bekriyye gibi mezheplere fazla değinmemiştir. Simnânî ise bu mezhepler ile ilgili olarak daha fazla değerlendirmeye yer vermiştir. Ancak her iki yazarın da bu konuları günümüze ulaşmayan eserlerinde ele alması ihtimali sebebiyle makale kapsamında belirlenen kitaplarında "bu mezhepler hakkında yoğun bir değerlendirmenin bulunmadığı" fikrini de göz ardı etmemek gerekir. Bâcî ve sonraki takipçileri temel alınarak tespit edilen ekolün devamını oluşturan isimler belirlenmeli, bu kişilerin diğer İslam mezhepleri hakkındaki görüşleri incelenmeli ve ekol içerisinde bir kırılmanın olup olmadığı farklı çalışmalarda ele alınmalıdır.

Kaynakça

- Âlûsî, Şihabuddin Mahmud b. Abdullah. *Rûhu'l-me'âni fî tefsîri'l-Kur'âni'l-azîm ve seb'î'l-mesânî*. thk. Ali Abdü'l-Bâri Atıyye. 16 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415/1194.
- Akpınar, Ömer Faruk. "Ebû Zer el-Herevî'nin Hayatı ve İlmî Kişiliği". *Bilimname: Düşünce Platformu* 37/1 (2019), 725-757.
- Aslan, Ali. *Bâkılânî'nin Keşfü Esrâri'l-Bâtıniyye Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlîli*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018.
- Aykaç, Mustafa. "Eş'arî ve Mâtürîdîlere Göre Ehl-i Sünnet'in Kimliği Meselesi". *Ehl-i Sünnet*. ed. Mustafa Aykaç. 157-195. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2020.
- Bâcî, Ebû'l-Velid Süleyman b. Halef. *Tahkîku'l-mezheb fî enne'n-Nebıyye kad keteb*. thk. Ebû Abdurrahman b. Akîl ez-Zâhirî. Riyad: Âlemü'l-Kütüb, 1403/1983.
- Bağdâdî, Ebû Mansûr Abdülkâhir b. Tahir b. Muhammed et-Temîmî. *el-Fark beyne'l-fırak*. thk. Muhammed Ali Beydûn. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1971.
- Bağdâdî, Ebû Mansûr Abdülkâhir b. Tahir b. Muhammed et-Temîmî. *Kitâbü Usûli'd-dîn*. İstanbul: Matbaatü'd-Devle, 1346/1928.
- Bâkılânî, Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib b. Muhammed el-Basrî. *el-İnsâf fî mâ yecibü i'tikâdüh ve lâ yecüzü'l-cehlü bih*. thk. Muhammed Zâhid el-Kevserî. Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs, 1421/2000.

- Bâkıllânî, Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib b. Muhammed el-Basrî. *Kitâbü't-Temhîdî'l-evâil ve telhîsî'd-delâil*. thk. 'Imâduddin Ahmed Haydar. Beyrut: Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, 1407/1987.
- Bâkıllânî, Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib b. Muhammed el-Basrî. *Suâlâtü ehli'r-re'y 'ani'l-kelâm fi'l-Kur'âni'l-azîz*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Laleli, 3681/7, 50a-55b.
- Birinci, Züleyha. "Ebû Bekir el-Bâkıllânî'nin (ö. 403/1013) *Suâlâtü Ehli'r-Re'y ani'l-Kelâm fi'l-Kur'âni'l-Azîz* Adlı Risâlesinin Tahlil, Tahkik ve Tercümesi –Neşr–", *Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/2 (2016), 89-119.
- Çelik, Ahmet. "Mağrib'de Eş'ariliğin Yayılmasında Bâkıllânî ve Cüveynî'nin Etkileri". *V. Uluslararası Şeyh Şa'ban-ı Velî Sempozyumu-Eş'arilik*. ed. Mustafa Aykaç vd. 493-499. Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi Matbaası, 2018.
- Demircan, Adnan. "Ali b. Ebî Tâlib'in Siyasî Faaliyetleri Bağlamında Ehl-i Sünnetin Tarih Okuma Biçimi Üzerine". *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi* 5/3 (2005), 115-134.
- Eş'arî, Ebû'l-Hasan Ali b. İsmail b. Ebî Bişr İshak b. Sâlim. *Makâlâtü'l-islâmiyyîn ve'htilâfü'l-musallîn*. thk. Ahmed Câd. Kahire: Dâru'l-Hadis, 1430/2009.
- Hakyemez, Cemil. - Yurtalan, Betül. "Mütekaddimun Eş'arilerin Şiilik Eleştirileri (Bâkıllânî Örneği)". *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/14 (2018), 57-72.
- İbn Asâkir, Ali b. el-Hasan b. Hibetillah b. Abdullah b. Hüseyin. *Târîhu medîneti Dımaşk*. thk. Muhibbüddin Ebû Said. 80 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fıkr, 1416/1996.
- İbnü'l-Mülakkın, Ömer b. Ali b. Ahmed el-Ensârî. *Gâyetü's-sül fi hasâisi'r-resûl*. thk. Abdullâh Bahruddîn Abdullah. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1414/1993.
- İbrâhîm et-Tihâmi. "Mağrib'te Eş'arilik (Girişi, Şahısları, Gelişimi ve Konumu)". çev. Murat Akın. *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/2 (2018), 331-358.
- İsferâyînî, Ebû'l-Muzaffer İmâdüddin Şehfûr b. Tahir b. Muhammed. *et-Tabsîr fi'd-dîn ve temyîzi'l-fırkati'n-nâciye ani'l-fıraki'l-hâlikîn*. thk. Mecîd el-Halîfe. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1429/2008.
- Kalaycı, Mehmet. *Tarihsel Süreçte Eşarilik-Maturidilik İlişkisi*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2013.
- Kalaycı, Mehmet. "Şiilik-Sünnilik İlişkisinin Kapsamı ve Sınırlarına Dair Bazı Metodik Mülâhazalar". *e-makâlât Mezhep Araştırmaları Dergisi* 6/2 (Güz 2013), 293-319.

- Kandemir, M. Yaşar. "Ebû Zer el-Herevî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 10/269-270. Ankara: TDV Yayınları, 1994.
- Karatay, Mustafa. *Hanbelîliğin Eş'arîleşmesi: Hicri IV.-VI. Yüzyılda Bağdat Örneği*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2024.
- Kılavuz, Ulvi Murat. *V.-VI. Yüzyılda Tartışmalı Bir Hanbelî İbnü'z-Zâgûnî ve Sıfat Anlayışı*. Bursa: Emin Yayınları, 2016.
- Koç, İsa. "Ebû Cafer es-Simnânî'nin Mu'tezile Eleştirisi". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 24/1 (Mart 2024), 37-66. <https://doi.org/10.33415/daad.1389067>.
- Koç, İsa. "Hanefî-Eş'arî Ebû Cafer es-Simnânî ve Kendisine Yönelik İthamlar". *İslam Tetkikleri Dergisi* 13/2 (Eylül 2023), 785-807. <https://doi.org/10.26650/iuitd.2023.1276337>.
- Kondi, Şaban. *Kur'an'ın Tarihi ve Korunmuşluğu Bâkullâni'nin el-İntisâr li'l-Kur'ân Örneği*. Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017.
- Korkmaz, Sıddık. "Sınırları Belirlenemeyen Dinî Bir Oluşum: Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat". *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi* 5/3 (2005), 377-392.
- Koşum, Adnan. "İçtihat Hata ve İsabet Tartışmaları Işığında Öznellik ve Nesnellik Sorunu". *Usûl* 5/1 (2006), 5-32.
- Kösekoç, Abdulvahap. *Ebû Bekr el-Bâkullâni'nin Metinleşme Süreci Bağlamında Kur'ân Savunusu -el-İntisâr Örneği-*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Makkarî, Ahmed b. Muhammed et-Tilmisânî. *Nefhu't-tîb min ğusni'l-Endelüsi'r-ratîb*. thk. İhsân Abbâs. 8 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1388/1968.
- Özel, Ahmet. "Bâcî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 4/414-415. Ankara: TDV Yayınları, 1991.
- Öztürk, Emre. *Bâkullâni'nin Mu'tezileye Bakışı (Temhîd Kitabı Örneğinde)*. İzmir: İzmir Katip Çelebi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2023.
- Simnânî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Ahmed b. Muhammed. *el-Beyân 'an usûli'l-îmân ve'l-keşf 'an temvîhâti ehli't-tuġyân*. thk. Abdülazîz b. Reşîd el-Eyyûb. Kuveyt: Dâru'z-Ziyâ, 1435/2014.
- Şehristânî, Tâcüddin Muhammed b. Abdülkerim b. Ahmed. *el-Milel ve'n-nihal*. thk. Muhammed Abdülkadir el-Fâdilî. Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, 1426/2006.

- Şen, Muhammed Seyit. “Büveyhiler Dönemi Bağdat’ında Yaşayan Sünnî Bir Âlim ve Diplomat: Bâkıllânî’nin Farklı İnanç Mensuplarıyla Etkileşimi”. *İslam Tetkikleri Dergisi* 13/1 (2023), 243-261.
- Şeşen, Ramazan. “Peygamber Hz. Muhammed’in Okuma-Yazma Bilip Bilmediğine Dâir Rivâyetler, Bu Konuda Ebü’l-Velid el-Bâci Tarafından Yazılan Risâle”. *XII. Türk Tarih Kongresi*. 2/475-503. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999.
- Thiele, Jan. “IV. Yüzyıl İslâm Kelâmında İrade Hürriyeti Anlayışları: Tarihi Bağlamında Bâkıllânî’nin İnsan Fiilleri Teorisi”. çev. Zeynep Büşra Özdemir – Gülay Parlak Durmuş. *Kader* 9/1 (Haziran 2021), 377-398.
- Türkan, Mustafa. “İctihadda Hata-İsabet Tartışmalarında Gazâlî’nin Görüşlerinin Tahlihi”. *International Journal of Science Culture and Sport* 3 (2015), 367-379.
- Yağlı Mavil, Hikmet. *İmam Eş’arî’nin Kelâm Düşüncesi*. İstanbul: İsam Yayınları, 2018.
- Yavuz, Abdullah Ömer. “Eş’arîliğin Şam Bölgesinde Yayılma Süreci”. *Bilimname* 45/2 (2021), 523-548. <https://doi.org/10.28949/bilimname.942833>.
- Yavuz, Abdullah Ömer. *Coğrafya ve Mezhep: Horasan’da Eş’arîliğin Tarihsel Gelişimi*. İstanbul: Klasik Yayınları, 2021.
- Zysow, Aron. “Hanefî Hukuku Kuramında Mu’tezililik ve Mâtüridilik”. çev. Süleyman Aydın. *Hikmet Yurdu Düşünce-Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi* 2/4 (2009), 147-178.

Extended Summary

Based on the geographically-centred classification, it is known that the course of Ash’arite thought in the west followed a different way than in the east and that Ash’arite thought in the western region had a simpler structure, especially in terms of its relationship with philosophy. In fact, it is said that al-Bâqillânî developed a theology that distanced itself from philosophy in and around the Maghrib. It is argued that after al-Bâqillânî, especially his followers in the west followed in his footsteps. Giving the existence of a hadith-centred environment in the west of the Islamic world in general, it would not be wrong to say that Ash’arism in this region adopted a relatively distant attitude towards philosophy and logic. This situation affected many issues from the Ash’arites’ conception of the Ahl al-Sunna to their approach to other sects. Likewise, it has been said that Ash’arism in the Damascus region developed under the influence of

Ashab al-Hadith and jurists, and took on a different character with the addition of Sufism. The fact that 'al-aqida al-Ash'ariyya', the most superficial form of Ash'arism, was also born in this region clearly shows the orientation of the geography.

It should be noted that in this study, which takes into account the 5th/11th century of western Ash'arism, the line of Abū Bakr al-Bāqillānī (d. 403/1013), Abū Dharr al-Harawī (d. 434/1043), Abū Ja'far al-Simnānī (d. 444/1052) and Abū al-Walīd al-Bājī (d. 474/1081) is preferred and the focus is on the evaluations of these names on sects such as Khawārij, Murji'ah, Jabriyya and Baqriyya. It is known that these names formed a chain/different vein within Ash'arism by determining that they were influenced by each other and revealing this through certain issues such as "the prophet learning to write". However, it is not possible to determine the perception of Abū Dharr al-Harawī and al-Bājī within this tradition/chain regarding the sects in Islamic thought due to the lack of theological works. The evaluations of al-Bāqillānī and al-Simnānī on Mu'tazilite and Shi'ite thought have been discussed in previous studies. Within this framework, studies have been written on al-Bāqillānī's criticism of Shi'ism, his view of the Mu'tazilites, and his criticism of the Mu'tazilites based on al-Simnānī's *al-Bayān 'an usūl al-īmān*. As a result, it can be said that this study aims to reveal the perception of the 5th/11th century western Ash'arism centred on al-Bāqillānī and al-Simnānī regarding sects such as Khawārij, Murji'ah, Jahmiyya/Jabriyya and Baqriyya. It should be noted that the study, which takes into account regional factors, adopts the methods of social historiography by focusing on the effects of geography and time, reads events in the context of time-space, and prefers the principle of in depth study of individuals and their works by focusing on the world of thought of individuals.

Although there are attempts to reveal the existence of different tones within Ash'arism, this study has determined the existence of a line centered on al-Bāqillānī and extending from Baghdad to Andalusia. This school, which is called western Ash'arism, is clearly identified through specific issues such as the Prophet's learning to write and the relationship between teacher and pupil as three generations: 1) al-Bāqillānī, 2) Abū Dharr al-Harawī and al-Simnānī, and 3) al-Bājī. Compared to eastern Ash'arism, which will be placed opposite western Ash'arism, western Ash'arism exhibited a different attitude in many issues such as its perception of Ahl al-Sunna, its approach, and its attitude towards other sects. In addition to a more distant attitude towards philosophy, it is noteworthy that there is an attitude closer to the line of the Ashab al-hadith on some issues such as the attributes of news.

If we exclude Abū Dharr al-Ḥarawī and al-Bājī, whose views were not accessible to us, it would not be wrong to say that al-Bāqillānī was in a more intellectual struggle than al-Simnānī. Having noted that there is a broad consensus between the two authors, it must be said that there are some differences depending on the change of time and the way of approach. It can be said that al-Bāqillānī put the Khawārij more on his agenda and included it among the sects he opposed after the Mu'tazila and the Shī'a. Simnānī, on the other hand, paid less attention to the Khawārij than al-Bāqillānī, probably because of their loss of influence in the Islamic world. It should be added that al-Simnānī singled out the Mu'tazila as the sole focus of his opposition. Al-Bāqillānī did not give much space to sects other than the Khawārij, as he was more interested in ideas than in the sects themselves. However, we should not ignore the possibility that both authors dealt with these issues in their works that have not survived to the present day and therefore did not deal with them intensively in the books identified in this article.